

Sprekende stenen

Stolpersteine in de Schilderswijk Groningen

Les 3 OB

Westerbork en de vernietigingskampen

het verhaal van de familie Levie

Westerbork en de vernietigingskampen

familie Levie

In de Schilderswijk in Groningen zijn 263 mensen omgekomen door naziterreur. Voor bijna al deze mensen is een *Stolperstein* gelegd.

Een *Stolperstein* – in het Nederlands ‘struikelsteen’ – is een betonnen klinker waarop een messing plaatje van 10 x 10 centimeter is aangebracht. Op het messing plaatje staan de naam, geboorte- en overlijdensgegevens van een slachtoffer van het naziregime. De steen wordt geplaatst voor het laatste woonhuis van het slachtoffer. De *Stolpersteine* voor H.W. Mesdagstraat 13 zijn onder andere voor de familie Levie.

Het verhaal van de familie Levie

Scholieren en docenten in het Duitse plaatsje Gemen doen onderzoek naar de geschiedenis en lotgevallen van de Joodse bewoners van hun dorp. Zij schrijven onder meer: ‘Auf dem mittleren Teil des Borkener Holzplatzes fand regelmäszig eind Rindviehmarkt statt, auf dem jüdische Händler wie auch Jupp Meijer Levie kauften und verkauften.’ De genoemde Jupp (Joseph) Meijer Levie is veehandelaar. In Gemen woont hij met zijn ouders Meijer Levie en Mathilde Marcus. Het echtpaar Meijer Levie en Mathilde Marcus krijgt tussen 1902 en 1910 zes kinderen, vijf dochters: Julie, Rosa, Selma, Hedwig en Ottilia, en als laatste zoon Joseph. De scholieren schrijven voorts: ‘Die Familie is am 19.09.1938 in die Niederlande ausgewandert. Sie verkauften ihr Haus ... und flüchteten.’

Vanaf 23 september 1938 wonen Meijer en Mathilde op H.W. Mesdagstraat 13. Dochter Rosa Levie is ongehuwd en trekt in 1939 bij haar ouders in. Zoon Joseph Levie, zijn vrouw Else Metzger en hun dochtertje Marga Levie wonen vanaf het begin bij hun (groot) ouders. Ook de andere vier dochters van Meijer en Mathilde gaan naar Nederland. Julie woont in de Folkingestraat, trouwt met Hartog Gosschalk en heeft twee kinderen: Sare en Meijer. Selma trouwt met Jacob Waag en woont in de Oosterstraat

De andere twee dochters vertrekken naar elders: Hedwig met haar man Julius Jacobs naar Enschede; Ottilia woont met haar man Mozes Lehman in Hardenberg en krijgt daar drie kinderen: Sientje, Mathilde en Liepman.

Westerbork en de vernietigingskampen

familie Levie

1 Gebruik het verhaal van de familie Levie

Meijer Levie was oorspronkelijk afkomstig uit Eelde.

- Waar heeft hij een groot deel van zijn leven doorgebracht?
- Wat kom je in het verhaal van de familie Levie te weten over de reden waarom de familie naar Groningen kwam?

2 Gebruik de tekst *Een vergeefse vlucht*

Vanaf 14 februari 1941 wonen Nathan en Katti Fürst bij de familie Levie aan de H.W. Mesdagstraat.

- Waar kwamen Nathan en Katti oorspronkelijk vandaan?
- Waar verbleven ze voordat ze in Groningen terechtkwamen?
- Wat lukte Nathan en Katti *niet* dat hun dochter en haar gezin *wel* gelukt is?
- Wat gebeurde er met hun twee andere kinderen?

3 Gebruik de tekst *Westerbork en de vernietigingskampen*

Vanaf de zomer van 1942 begonnen de nazi's met het oppakken van de Joden. Vrijwel alle Nederlandse Joden werden naar kamp Westerbork gebracht.

- Wat voor soort kamp was Westerbork?
- Met welk doel hadden de nazi's kamp Westerbork ingericht als gewoon dorp?
- Welke groepen werden behalve Joden nog meer vastgehouden in kamp Westerbork?

4 Gebruik de tekst *Een vergeefse vlucht en Westerbork en de vernietigingskampen*

Begin oktober 1942 werden Nathan en Katti Fürst in Groningen opgepakt en naar kamp Westerbork gebracht.

- Waar werden Nathan en Katti vanuit kamp Westerbork naartoe gestuurd?
- Leg uit waarom Nathan en Katti weinig kans hadden om dit kamp te overleven.

5 Gebruik de tekst *Een vergeefse vlucht*

Op 17 mei 1942 overleed Mathilde Levie-Marcus in Groningen.

Beschrijf wat er sindsdien met haar man en kinderen is gebeurd. Besteed in je antwoord aandacht Meijer, Rosa en aan Joseph en zijn gezin.

6 Ga nu zelf op zoek

Af en toe komt het in het nieuws: In verschillende landen gebruiken overheden nepnieuws om de mening van de eigen bevolking te beïnvloeden of om onrust te veroorzaken in andere landen.

Leg uit op welke manier de nazi's valse informatie verspreidden om de Jodenvervolging in Nederland zo soepel mogelijk te laten verlopen.

Een vergeefse vlucht

De families Levie-Marcus en Fürst-Hacker

Negen bewoners, in meerdere generaties en gezinnen telt

H.W. Mesdagstraat 13 in oorlogstijd. Ze komen uit Duitsland en Oostenrijk, gevlucht voor de terreur van de nazi's. De familie Levie vlucht in 1938 en denkt in Nederland veilig te zijn als zij Groningen als nieuwe woonplaats kiezen. De familie Fürst strandt in de Schilderswijk, op weg naar Amerika.

Het huis van het gezin Levie-Marcus in Gemen.

Scholieren en docenten in het Duitse plaatsje Gemen doen onderzoek naar de geschiedenis en lotgevallen van de Joodse bewoners van hun dorp. Zij schrijven onder meer: 'Auf dem mittleren Teil des Borkener Holzplatzes fand regelmässig eind Rindviehmarkt statt, auf dem jüdische Händler wie auch Jupp Meijer Levie kauften und verkauften.' De genoemde **Jupp (Joseph) Meijer Levie** is veehandelaar. In Gemen woont hij met zijn ouders **Meijer Levie** en **Mathilde Marcus**. Het echtpaar Meijer Levie en Mathilde Marcus krijgt tussen 1902 en 1910 zes kinderen, vijf dochters: Julie, Rosa, Selma, Hedwig en Ottilia, en als laatste zoon Joseph. De scholieren schrijven voorts: 'Die Familie ist am 19.09.1938 in die Niederlande ausgewandert. Sie verkauften ihr Haus ... und flüchteten.' Vanaf 23 september 1938 wonen Meijer en Mathilde op H.W. Mesdagstraat 13. Dochter **Rosa Levie** is ongehuwd en trekt in 1939 bij haar ouders in. Zoon **Joseph Levie**, zijn vrouw **Else Metzger** en hun dochtertje **Marga Levie** wonen vanaf het begin bij hun (groot)ouders.

Ook de andere vier dochters van Meijer en Mathilde gaan naar Nederland. Julie woont in de Folkingestraat, trouwt met Hartog Gosschalk en heeft twee kinderen: Sare en Meijer. Selma trouwt met Jacob Waag en woont in de Ooster-

straat. De andere twee dochters vertrekken naar elders: Hedwig met haar man Julius Jacobs naar Enschede; Ottilia woont met haar man Mozes Lehman in Hardenberg en krijgt daar drie kinderen: Sientje, Mathilde en Liepman.

Nathan Fürst komt uit Bratislava, aan het begin van de twintigste eeuw een belangrijk Joods centrum. Na zijn huwelijk met **Katti Hacker** gaat hij in Wenen wonen. Hier krijgt het echtpaar drie kinderen: Sigmund, Rosa en Gertrud. Als de nazi's Oostenrijk inlijven, vlucht Rosa Fürst met haar man Adolf Schöps en dochtertje Evelyn naar Groningen. Zij vertrekken van daaruit in 1939 naar Amerika. Rosa raadt haar ouders aan hetzelfde te doen, waarop Nathan al zijn bezittingen vanuit Wenen naar Rotterdam verstuurt. Katti en Nathan komen op 1 februari 1939 via Zevenaar in Rotterdam aan en verblijven daar zes maanden in opvangcentrum Heijplaat. Heijplaat is een deel van Rotterdam ten zuiden van de Nieuwe Maas.

In de jaren dertig komt er een grote stroom vluchtelingen op gang van Duitse en Oost-Europese Joden. Een groot deel van hen gaat naar Rotterdam, in de hoop via de Rotterdamse havens naar Noord- of Zuid-Amerika te ontkomen. Voor de opvang van de vluchtelingen wordt het voormalig quarantainegebouw op Heijplaat gebruikt; dit gebouw was in 1934 opgezet om zeelieden met een besmettelijke ziekte op te vangen. De opvang en behuizing voor de vluchtelingen is erg slecht.

Het loopt voor Nathan en Katti anders dan ze voor ogen hebben. Wat bij hun dochter, schoonzoon en kleindochter lukt, gaat bij hen niet door. Ze zijn in juli 1939 'door het bereiken van

Nathan Fürst en Katti Fürst-Hacker (1942).

Nathan Fürst met kleindochter Eveline Schöps (1939).

de leeftijdsgrens' uit het kamp ontslagen. Ze gaan vervolgens naar Groningen, waar ze in eerste instantie in de Folkingestraat wonen. Bij het bombardement op Rotterdam, op 14 mei 1940 verliezen zij al hun bezittingen die daar zijn opgeslagen. Een half jaar later, op 14 februari 1941 verhuizen ze naar de H.W. Mesdagstraat 13.

Nathan en Katti zijn tussen 3 en 5 oktober 1942 weggevoerd naar Westerbork en vlak daarna vermoord in Auschwitz. Hun zoon Sigmund en dochters Rosa en Gertrud vluchten naar Israël en Amerika en overleven zo de oorlog. 1942 is ook een rampjaar voor de familie Levie. Allereerst overlijdt moeder Mathilde. Er is ook pril leven: Joseph en zijn vrouw Else verwachten een baby. Begin oktober is Else hoogzwanger als zij net als haar man, dochtertje, schoonvader en schoonzus naar Westerbork moet. Daar ziet op 6 januari 1943 baby Friedel het levenslicht. Vader Joseph maakt op 29 april 1943 in Westerbork

een einde aan zijn leven. Voor zijn vrouw Else, en dochtertjes Marga van 6 en Friedel van vier maanden volgt drie weken later deportatie naar Sobibor, waar ze alle drie op 21 mei 1943 zijn vermoord. Meijer en zijn dochter Rosa zijn al eerder in Auschwitz vermoord.

Meijer Levie

Geboren: 2 februari 1875, Eelde.
Vermoord: 22 oktober 1942, Auschwitz

Rosa Levie

Geboren: 25 maart 1903, Gemen (bij Kleef, Duitsland).
Vermoord: 29 oktober 1942, Auschwitz

Joseph Levie

Geboren: 20 april 1910, Gemen (Duitsland).
Suicide: 29 april 1943, Westerbork

Else Levie-Metzger

Geboren: 6 oktober 1911, Borken (Duitsland).
Vermoord: 21 mei 1943, Sobibor

Marga Levie

Geboren: 7 juni 1937, Gemen (Duitsland).
Vermoord: 21 mei 1943, Sobibor

Friedel Levie

Geboren: 6 januari 1943, Kamp Westerbork.
Vermoord: 21 mei 1943, Sobibor

Nathan Fürst

Geboren: 25 oktober 1880, Pressburg (nu Bratislava, Slowakije).
Vermoord: 12 oktober 1942, Auschwitz

Katti Fürst-Hacker

Geboren: 28 april 1876, Kobersdorf (Oostenrijk).
Vermoord: 12 oktober 1942, Auschwitz

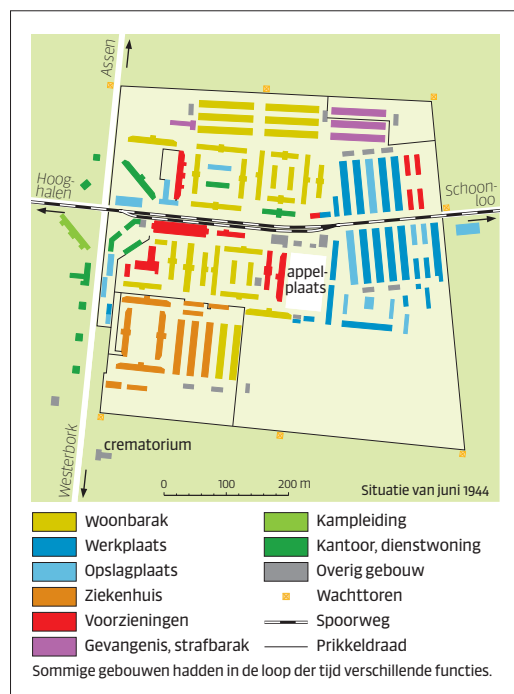
Westerbork en de vernietigingskampen

Westerbork is een doorgangskamp: vanaf hier zijn bijna alle Nederlandse Joden die door de Duitsers zijn opgepakt naar de vernietigingskampen getransporteerd. Om de bewoners zo veel mogelijk gerust te stellen wordt Westerbork als een gewoon dorp ingericht, met alle voorzieningen die daarbij horen. Zo wordt verhuld wat het kamp in werkelijkheid is: het voorportaal van de dood.

Dagelijks leven in Westerbork

In het kamp wordt er alles aan gedaan om een zo normaal mogelijk leven te ensceneren. De kinderen gaan naar school, er kan gesport worden en er wordt aan cultuur gedaan. Iedere dinsdagavond is er bijvoorbeeld een revuevoorstelling. Door de aanwezigheid van veel Joodse medici in het kamp is de ziekenzorg uitstekend geregeld, met een eigen zie-

Plattegrond Westerbork. Uit: De Bos-atlas van de Tweede Wereldoorlog.

kenhuis en gekwalificeerd personeel.

De leiding van het kamp is in handen van SS-Obersturmführer Albert Konrad Gemmeke. Hij behandelt de Joden ogenschijnlijk correct, maar moet er tegelijkertijd voor zorgen dat iedere week een groep klaarstaat om op transport te worden gesteld. In het begin vertrekken twee treinen per week; vanaf 1943 één trein, op dinsdag. Als je te horen krijgt dat je op transport moet, moet je je spullen pakken in dezelfde koffer of plunjezak waarmee je het kamp bent binnengekomen.

Op transport

In totaal vertrekken vanuit Westerbork 93 treinen naar Auschwitz, Sobibor, Theresienstadt en Bergen-Belsen. Er worden 107.000 Nederlandse Joden naar de concentratiekampen afgevoerd, grotendeels vanuit Westerbork. Daarnaast worden vanuit het kamp 245 Sinti en Roma en enkele tientallen verzetsstrijders naar het oosten weggevoerd. Het laatste transport vertrekt op 13 september 1944. In totaal zullen maar 5.000 Joden en 32 Roma het overleven.

De transporten in Nederland worden verzorgd door de Nederlandse Spoorwegen. Een eerste stap is het maken van een aftakking van de spoorlijn Groningen-Meppel naar het kamp. De bewoners van Westerbork worden als spoorwerkers ingezet. Het gebruikte materieel bestaat voor ongeveer 60 procent uit persontreinen en voor 40 procent uit vee- en goederentreinen. De treinen gaan eerst naar het noorden, om bij Haren af te slaan naar een goederenspoor langs Waterhuizen, Zuidbroek en uiteindelijk Nieuweschan. De lokale bevolking staat in het begin de treinen uit te wuiven, als protest en om hun sympathie voor de vertrekkende Joden over te brengen. Om dit soort opstandige reacties de kop in te drukken worden bij ieder station twee agenten opgesteld. Te Nieuweschan wordt de Nederlandse locomotief afgekoppeld en vervangen door een locomotief van de Duitse Reichsbahn. Dan gaat het verder naar het oosten.

De vernietigingskampen

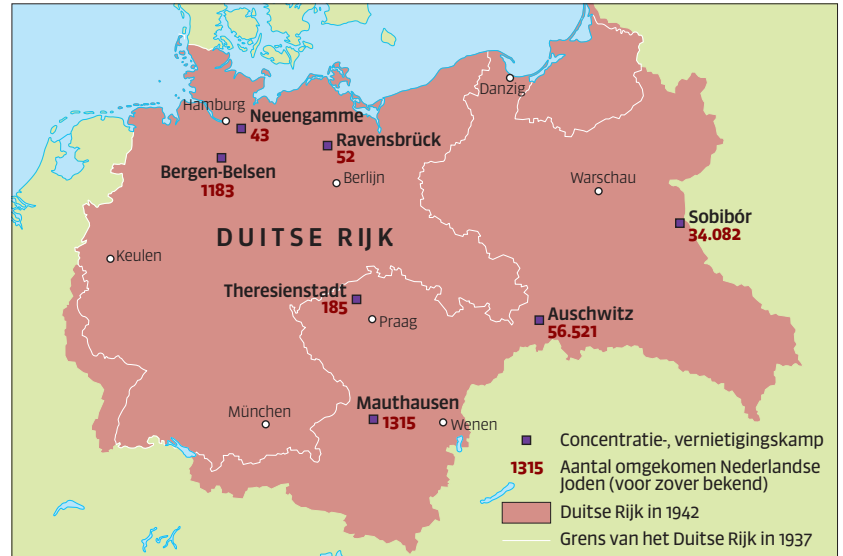
De belangrijkste bestemmingen van de transporten uit Westerbork zijn twee

afgelegen plaatsen in geannexeerd Polen: Auschwitz-Birkenau (60.000 personen) en Sobibor (34.000 personen). Daarnaast gaat een kleiner aantal transporten naar het doorgangskamp Theresienstadt in Tsjechië (4870 personen) en het concentratiekamp Bergen-Belsen in Duitsland (3751 personen). Auschwitz-Birkenau en Sobibor zijn Vernichtungslager, kampen die zijn opgezet voor het systematisch uitmoorden van het Joodse volk. Een genocide die de Joden zelf na de oorlog de namen *shoah* (de ramp) en *holocaust* (brandoffer) geven.

Auschwitz, het grootste concentratiekamp van de Duitsers, bestaat uit Auschwitz I (het *Stammlager*, oftewel basiskamp), Auschwitz II-Birkenau (het *Vernichtungslager*, oftewel het vernietigingskamp), Auschwitz III-Monowitz (werkkamp bij de fabrieken van IG Farben en Krupp Stahl) en vele subkampen. Van de ongeveer 1,3 miljoen mensen die hier aankwamen, hebben 1,1 miljoen mensen het niet overleefd.

Vanuit Westerbork vertrekken 65 transporten naar Auschwitz. De treinen rijden tot in het kamp. Bij het uitstappen worden de mensen in twee rijen verdeeld. De ene rij gaat dwangarbeid verrichten, de andere gaat rechtstreeks naar de gaskamers. De slachtoffers krijgen te horen dat ze een douche krijgen; hun wordt gevraagd zich uit te kleden. Alles wordt eraan gedaan om hen gerust te stellen. Pas op het allerlaatste moment ontdekken ze dat de doucheruimte in werkelijkheid een gaskamer is. Onder de slachtoffers van Auschwitz bevinden zich 155 Joden uit de Schilderswijk.

Sobibor is een kleiner kamp dat kortere tijd heeft bestaan, van april 1942 tot november 1943. De aankomstprocedure lijkt veel op die in Auschwitz. Ook hier worden de meeste mensen op de dag van aankomst vergast en gecremeerd. Tussen 3 maart en 20 juli 1943 arriveren hier 19 deportatietreinen uit Westerbork met in totaal ruim 34.000 Joden. Van deze transporten overleven uiteindelijk slechts 19 personen de oorlog. Onder hen

Jules Schelvis, die na zijn pensionering het verhaal van Sobibor op een indrukwekkende manier heeft uitgedragen. Onder de slachtoffers van Sobibor bevinden zich 57 Joden uit de Schilderswijk.

In Nederland woonden voor de oorlog ca. 140.000 Joden, 102.000 van hen worden in Auschwitz, Sobibor en andere nazi-kampen vermoord. Dat is zo'n 75 procent van de Joodse bevolking, in vergelijking met andere door de nazi's bezette landen een erg hoog percentage. Binnen Nederland is Groningen een van de zwaarst getroffen plaatsen: van de 2.400 Joodse stadjes keren er maar 239 terug.

Naar het oosten

De treinen die vertrokken vanuit Westerbork brachten slachtoffers naar de concentratiekampen. Een aantal bestemmingen is op deze kaart aangegeven.

Enig overgebleven exemplaar van het treinbord Westerbork - Auschwitz v.v.. Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

